

Камплектаванне расейскага войска беларускімі рэкрутамі ў канцы 18 ст.

Пытанне пра асноўныя напрамкі палітыкі расейскіх уладаў на тэрыторыі Беларусі ў канцы 18 ст. не аднойчы ўздымалася ў абагульняючых працах беларускіх гісторыкаў. У асноўным яны закраналі такія аспекты палітыкі як увядзенне новага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу беларускіх зямель, усталяванне расейскай адміністрацыі і суда¹, вырашэнне канфесійнага пытання². І толькі ў даследаваннях Уладзіміра Сосны³ найбольш поўна была прасочана палітыка царызму ў дачыненні да беларускага сялянства. Але і ён фактычна пакінуў у баку такі важны аспект, як выкарыстанне беларускіх сялян для патрэбаў ваеннага ведамства Расеі.

У другой палове 18 ст. камплектаванне расейскага войска радавым саставам ажыццяўлялася шляхам правадзення рэкруцкіх набораў. У 1766 г. было выдадзена “Генеральное учреждение о сборе в государстве рекрут и о порядках, какие при наборе исполнять должно”⁴. Гэты дакумент упарадкаваў сістэму папаўнення войска. Рэкруцкая павіннасць распаўсюджвалася на ўсе саслоўі, “положенные в подушный оклад”⁵. Да другой паловы 60-х гг. 18 ст. наборы ажыццяўляліся толькі ў дзесяці велікарускіх губернях. У канцы 18 ст., пасля падзелаў Рэчы Паспалітай (1772, 1793 і 1795 г.), рэкруцкая павіннасць была распаўсюджана на Беларусь і Украіну. Аднак, уводзілася яна не адразу.

Да 1794 г. рэкруцкіх набораў на тэрыторыі Беларусі не праводзілася. Гэта можна растлумачыць нежаданнем новых уладаў істотна ўскладняць сацыяльную і палітычную напружанасць на вёсцы, выкліканую масавымі падараваннямі беларускіх сялянаў у прыватную ўласнасць. Пашыраючы рускае памешчыцкае землеўладанне пераважна за кошт дзяржаўных маёнткаў, царызм непазбежна асуджаў сялян на пагаршэнне іх прававога і маёмаснага стану. Новыя ўладальнікі маглі іх прадаць, перасяліць у іншае месца, сяляне ж не мелі права скардзіцца на

¹ Гл.: Анішчанка Я.К. Беларусь у часы Кацярыны II (1772-1796) / Пад рэд. У.А. Сосна. Мінск, 1998.

² Гл.: Канфесіі на Беларусі (канец XVIII-XX ст.) / Навук. рэд. У.І. Навіцкі. Мінск, 1998; і інш.

³ Сосна У.А. Фарміраванне саслоўна-групавога складу сялянства Беларусі ў канцы XVIII-першай палове XIX ст. Мінск, 2000.

⁴ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание I (Далей – ПСЗ – I). Санкт-Петербург, 1830. Т. XVI. №12748.

⁵ Столетие Военного министерства. 1802-1902 (Далей – СВМ). Т. 4. Главный штаб. Исторический очерк. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. Вооруженные силы России до царствования императора Александра I / Сост. Н.П. Михневич. Санкт-Петербург, 1902. С. 122-123.

паноў, уласнасць іхне была абароненая. Таму хуткае ўвядзенне рэкруцкай павіннасці сярод беларускіх сялян магло прывесці да шырокіх акцый пратэсту.

Тым не менш у сакавіку 1788 г. падчас падрыхтоўкі Расеі да вайны са Швецыяй (1788 – 1790 г.), Савет пры двары імператрыцы Кацярыны II (1762 – 1796 г.) разглядаў пытанне пра ўвядзенне ва ўсходняй Беларусі часовай рэкруцкай павіннасці з прыгонных сялянаў. Прапаноўвалася ў Полацкім і Магілёўскім намесніцтвах правесці надзвычайны набор (1 рэкрут са 100 рэвізскіх душ), з абяцаннем адпусціць сялянаў па хатах пасля перамогі. Аднак, у канчатковым варыянце ад падобнага набору адмовіліся⁶.

Згодна “Росписаниям” пра рэкруцкія наборы за перыяд 1786 – 1793 г.⁷ з Полацкага намесніцтва было ўзята, у асноўным у залік, толькі 34 чал. (1786 г. – 2, 1787 г. – 8, 1788 г. – 9, 1790 г. – 12, 1793 г. – 3)⁸. Становішча карэнным чынам змянілася ў 1794 г., калі землі Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы ахапіла нацыянальна-вызваленчае паўстанне пад кіраўніцтвам Андрэя Тадэвуша Касцюшкі.

У верасні 1794 г. быў абвешчаны 68-ы рэкруцкі набор, з разліку 5 чалавек з 500 душ⁹. У перыяд з 15 кастрычніка 1794 г. да 1 студзеня 1795 г. ва ўсёй імперыі планавалася сабраць 92866 чалавек (у тым ліку з Полацкага намесніцтва 11 чалавек)¹⁰.

Аднак 7 верасня таго ж года Кацярына II падпісала яшчэ адзін указ Сенату, які фактычна распаўсюдзіў рэкруцкую павіннасць на тэрыторыю трох губерняў Беларусі¹¹. Згодна указу, пачынаючы з 1794 г., 8 карабінэрных і 8 драгунскіх палкоў павінны былі камплектавацца мяшчанамі і сялянамі Ізяслаўскай і Брацлаўскай губ., а 5 егерскіх карпусоў (Беларускі, Кацярынаслаўскі, Эстляндскі, Ліфляндскі і Фінляндскі) – з Менскай, Полацкай і Магілёўскай губ. Набор абвешчаўся з разліку 1 рэкрут з 200 душ. Мэта правядзення гэтага набору прапісвалася наступным чынам: “Для облегчения губерний, с которых собираются рекруты для наполнения сухопутных и морских наших сил, и для установления всевозможной соразмерности в обязанностях, относительно обороны государства”. У далейшым абяцалася штогод збіраць толькі тую колькасць рэкрутаў, якая сапраўды будзе патрэбна для ўкамплектавання карабінэрных, драгунскіх

⁶ Анішчанка Я.К. Беларусь у часы Кацярыны... С. 40; Гл.: Архив Государственного совета. Санкт-Петербург, 1869. Т. 1. Ч. 1. С. 545; Ч. 2. С. 45.

⁷ Гл.: СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. Приложение № 68-86.

⁸ СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. С. 209, 221, 232, 238, 245, 252. Приложения № 81-86.

⁹ ПСЗ – I. 1830. Т. XXIII. № 17247.

¹⁰ СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. С. 3. Приложение №1; С. 251. Приложение № 86.

¹¹ ПСЗ – I. Т. XXIII. № 17249. Імяны, дадзены Сенату: “Об укомплектовании карабинерных и драгунских полков из мещан и крестьян казенных и помещичьих Изяславской и Брацлавской губерний, а егерских корпусов из таковых же Минской, Полоцкой и Могилевской; о сроке службы набираемым людям; о поступании во взъскании рекрутских денег с купечества и евреев по указу 3 мая 1783, о и наполнении полков Лейб военного ордена и Казанского кирасирских людьми из карабинерных и драгунских полков”.

палкоў і егерскіх карпусоў, адпаведна. Тэрмін службы для рэкрутаў гэтых пяці губерняў быў вызначаны у 20 гадоў. Пасля заканчэння гэтага тэрміну кожны “добропорядочно и беспорочно служивший” меў права на звальненне, і, згодна жаданню, атрымліваў вольную, ці вяртаўся “на прежнее его жилище, или на поселение”. Для забеспячэння паспяховага правядзення рэкруцкага набору губернатарам прадпісвалася вызначыць “кантоны” для напаўнення конных палкоў і егерскіх карпусоў¹². Тых рэкрутаў, якія былі сабраны з пяці губерняў звыш камплекта, прадпісвалася “обратить в другие войска по способности”¹³.

У выніку, дадаткова да агульнага рэкруцкага набору, з пяці заходніх губерняў, якія адышлі да Расіі па першаму і другому падзелам Рэчы Паспалітай, планавалася сабраць 11 442 чалавекі¹⁴. Такім чынам, агульны збор у 1794 г. павінен быў скласці 104308 чалавек. Што тычыцца жыдоў, то замест пастаўкі рэкрутаў з 1794 г. яны павінны былі плаціць па 500 руб. за чалавека. І толькі з адной Менскай губ. збор з жыдоў склаў 53 142 руб. 50 кап.¹⁵ Што тычыцца купецтва, то яно вызвалалася ад пастаўкі рэкрутаў “натурою”, і па указу ад 3 мая 1783 г. плаціла па 500 руб. за кожнага чалавека.

Аднак ажыццяўленне самага буйнога за ўсю гісторыю 18 ст. рэкруцкага набору праходзіла з некаторымі ўскладненнямі. На 11 лютага 1796 г. агульная нядоімка па 68-му набору па імперыі складала 2111 чалавекі¹⁶, у тым ліку па Менскай губ. заставалася 34 рэкруты і 6285 руб. рэкруцкіх грошаў. Таму расейскія ўлады ў асабе менскага, валынскага, брацлаўскага і падольскага генерал-губернатара, сенатара і генерал-аншэфа Цімафея Туталміна прыспышалі намесніцкае кіраўніцтва да ліквідацыі нядоімкі¹⁷. Але, нягледзячы на ўсе старанні, нават да 7 кастрычніка 1797 г. па набору 1794 г. з беларускіх губерняў у нядоімке заставаўся адзін рэкрут (па Чэрыкаўскаму павету)¹⁸.

Адначасова з абвяшчэннем рэкруцкага набору 1794 г. вырашыўся лёс палонных, “которые взяты в Польше, или в продолжении настоящего тамо мятежа вперед взяты будут”. Іх прадпісвалася накіроўваць ва ўнутраныя гарнізоны і ў штатныя каманды. Такім жа чынам неабходна было паступаць і з тымі, хто раней служыў у польскім войску, а зараз знаходзіўся на расейскай службе¹⁹. Даверу да такіх вайскоўцаў было не шмат.

¹² ПСЗ – I. Т. XXIII. № 17249. С. 554.

¹³ Тамсама. № 17250. С. 555. Імяны, дадзены графу Салтыкову ад 7 верасня 1794 г. “Об укомплектовании флотов; о зачете рекрутских квитанций и об определении пленных и бывших в уничтоженных Польских полках людей, во внутренние полки и гарнизоны”.

¹⁴ СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. С. 3. Приложение №1.

¹⁵ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі у Менску (далей – НГАБ у Менску). Ф. 333, воп. 1, адз. 676, арк. 44 адв.

¹⁶ НГАБ у Менску. Ф. 333, воп. 1, адз. 676, арк. 44.

¹⁷ Тамсама. Арк. 47-47 зв.

¹⁸ Тамсама. Ф. 3219, воп. 1, адз. 343, арк. 109.

¹⁹ ПСЗ – I. Т. XXIII. № 17250. С. 555.

15 лістапада 1794 г. быў выдадзены яшчэ адзін указ, які істотна пагоршыў становішча сялянаў Беларусі²⁰. Гісторыя яго з'яўлення была наступная. У час правядзення набору 1794 г. графіня Праскоўя Аляксандраўна Зубава (жонка камер-юнкера графа Дзмітрыя Зубава) звярнулася ў Ваенную калегію з просьбай паставіць за Маскоўскую і Яраслаўскую 3 рэкрутаў з вотчыны, падараванай ёй у Суражскай акрузе Полацкага намесніцтва. Ваенная калегія самастойна не адважылася вырашыць гэтае пытанне, паколькі на тэрыторыю Беларусі яшчэ не распаўсюджвалася “Генеральное о наборе рекрут учреждение”, а абвешчаны набор праходзіў на асобных умовах, у якіх “и срок службы и выгоды по миновании срока назначены особые”. Пытанне было перададзена на разгляд у Сенат, які не знайшоў падстаў для забароны Зубавай аддаць сваіх сялян з беларускіх вотчын за маскоўскую і яраслаўскую вотчыны. Па указу ад 20 кастрычніка 1782 г. памешчык меў поўнае права пераводзіць сваіх сялянаў, без усякага дазволу, з аднаго павета ў другі, з адной губерні ў другую. Таму зубаўскіх рэкрутаў дазвалялася прыняць у залік, паколькі і з беларускіх маёнткаў з 1794 г. выстаўляліся рэкруты для егерскіх карпусоў. Заліковых рэкрутаў, як і рэкрутаў спецыяльнага набору, прадпісвалася залічваць ў егерскія карпусы²¹. Такім чынам, для рускіх памешчыкаў быў створаны прэцэдэнт, якім многія паспяшалі скарыстацца.

У 1795 г. рэкруцкая павіннасць была распаўсюджана яшчэ на 10 губерняў Расеі, раней ад яе вызваленых. Усе гэта ажыццяўлялася пад відам уніфікацыі павіннасцяў і аблягчэння рэкрутчыны ў іншых губернях імперыі. Згодна ўказу ад 6 кастрычніка 1795 г. тэрмін службы для рэкрутаў (мяшчанаў і сялянаў) Кіеўскай, Чарнігаўскай, Ноўгарад-Северскай, Харкаўскай, Варонежскай, Тамбоўскай, Саратаўскай, Кацярынаслаўскай, Вазнясенскай губерняў і Таўрычаскай вобласці быў вызначаны ў 15 гадоў²². Збор прадпісвалася праводзіць “по точной силе Рекрутского учреждения” 1766 г. Пасля заканчэння тэрміна службы рэкрутаў абяцалі звольніць ці адпусціць на ранейшае паселішча. З гэтага набору выключаліся толькі тыя, хто меў асаблівыя дараваныя граматы, ці для каго яшчэ не скончыліся “льготные годы”²³.

Пасля задушэння паўстання 1794 г. адпала неабходнасць у асобных умовах для былых “польскіх” губерняў. Таму 6-ы набор 1795 г., абвешчаны 8 кастрычніка²⁴, праходзіў ужо на агульных умовах. Беларускія губерні не выводзіліся ў асобны

²⁰ Тамсама. № 17268. Сенацкі: “О дозволении приема от Белорусских помещиков представляемых ими из тамошних их деревень крестьян за Великороссийские вотчины в рекруты, в зачет будущих наборов”.

²¹ ПСЗ – I. Т. XXIII. № 17268. С. 589-590.

²² Тамсама. № 17393. Імянны, дадзены Сенату: “О сборе рекрут в губерниях: Киевской, Черниговской, Новгородско-Северской, Харьковской, Воронежской, Тамбовской, Саратовской, Екатеринославской, Вознесенской и Таврической области, с мещан и крестьян казенного ведомства и помещичьих, с назначением для службы срока 15 лет”.

²³ Тамсама. С. 804.

²⁴ Тамсама. № 17394. Указ Сенату ад 8 кастрычніка 1795 г. Гл. тамсама № 17399.

разрад, што знайшло адлюстраванне нават у тэксе імяннага указа. “Для надлежашага напаўнення сухопутных і морскіх сіл нашых, у бяспечнасць імперыі, – гаварылася ва указе, – павелеваем сабраць со всего гасударства, *не ісключач губерний* (тут і далей курсіў мой – А.Л.) С.-Пецбургскай, Малоросійскіх, Белоросійскіх, Мінскай, Волынскай, Подольскай і Брацлаўскай, і округ адшэдшых ад гэтых губерній да сапрадальных, Катэрынаслаўскай, Вознесенскай і Таврыцкай абласці, с 500 душ аднаго рекрута...”²⁵.

Набор планавалася правесці з 1 лістапада 1795 г. да 15 студзеня 1796 г., па правілах, устаноўленым указам ад 19 верасня 1776 г. Агульная колькасць запланаваных да збору навабранцаў павінна была склаці 24 742 чалавекі²⁶. Згодна разліковых дадзеных з трох губерняў Беларусі належала сабраць 1971 рэкрута (616 з Полацкага намесніцтва, 689 – з Магілёўскага, і 666 – з Менскага).

12 кастрычніка 1795 г.²⁷ кантроль за дакладным выкананнем правілаў і тэрмінаў правядзення рэкруцкага набору быў ускладнены на генерал-пракурора Аляксандра Самойлава. “Собранных рекрут до места, куда отправление их назначено будет, – гаварылася ва указе на яго імя, – препровождають так, чтобы не имели они с одной стороны в пути никакого в содержании их недостатка и изнурения, а с другой, чтобы и от них никому обид делано не было”. Пры гэтых “асабліва” прадпісвалася збіраць “наіточнейшыя сведенія” і складаць “вернейшыя ведомості” аб колькасці насельніцтва ў губернях, якія камплектавалі конныя палкі і іншыя войскі. Патрабавалася дакладнае указанне “рода людей, числа душ” з дадаткам падрабязных ведамасцей за 10 гадоў: “Сколько в каждый год для укомплектования положенных войск взято было рекрут и сколько в которой губернии по новой ревизии будет душ в селениях тех поселян”. Пасля новай (1795 г.) рэвізіі ўлады імкнуліся “во всей точности видеть <...> состояние и повинности <...> подданных наших”²⁸.

У канцы свайго жыцця Кацярына II мела намер падтрымаць “крыжовы паход” феадальных манархіяў супраць буржуазнай Францыі. Дзяля гэтага трэба было сабраць вялікае войска, і перакінуць яго ў Еўропу. Таму набор 1796 г., абвешчаны 13 верасня, павінен быў па сваіх памерах перасягнуць набор 1794 г.

З усіх губерняў, “у бяспечнасць і оградзенне імперыі” прапанавалася сабраць з 500 душ па 5 чалавек. У гэтым годзе рэкруцкая павіннасць упершыню распаўсюджвалася на Віленскую і Слоніўскую губ. Такім чынам, у адрозненне ад Магілёўскай і Полацкай губерняў, “літоўскія” губерні, якія адышлі да Расеі ў выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай, практычна не мелі “льготаў” у адносінах пастаўкі людзей у войска. Набор планавалася праводзіць у адпаведнасці з указамі ад 19 верасня 1776 г. і 12 кастрычніка 1795 г., у перыяд з 15 кастрычніка

²⁵ Цыт. па: НГАБ у Менску. Ф. 320, воп. 3, адз. 3, арк. 2; ПСЗ – І. Т. XXIII. № 17394.

²⁶ СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. С. 3. Приложение №1.

²⁷ Тамсама. С. 166-167. Приложение № 73; ПСЗ – І. Т. XXIII. № 17399.

²⁸ СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. С. 166-167.

1796 г. да 1 студзеня 1797 г.²⁹ Такім чынам, набор 1796 г. упершыню ахопліваў усе губерні Беларусі. Ён сапраўды мог стаць грандыёзным!

Па набору 1796 г. беларускімі рэкрутамі планавалася папаўняць войскі, якія знаходзіліся ў Літве на чале з генерал-аншэфам Мікалаем Рапніным і ў Фінляндыі на чале з генерал-паручнікам Міхаілам Галяншчавым-Кутузавым. У прыватнасці, некамплект размешчаных у Літве 4 карабінных, 2 драгунскіх, 2 грэнадзёрскіх, 11 мушкецёрскіх палкоў, Эстляндскага, Ліфляндскага і Літоўскага егерскіх карпусоў (10754 чалавек) планавалася запоўніць рэкрутамі Цвэрскога, Полацкага (2447), Магілёўскага (2745), Смаленскага, Пскоўскага, Валынскага і Яраслаўскага намесніцтва. Такім чынам, з “беларускіх” намесніцтва планавалася сабраць 5192 рэкрута. Для адвода навабранцаў да палкоў выдзяляліся адпаведныя партыі прыёмшчыкаў з штаб-, обер-афіцэраў, унцэр-афіцэраў і салдатаў³⁰.

Некамплект у войсках, на чале якіх стаяў Кутузаў – 8 мушкецёрскіх палках і Фінляндскім егерскім корпусе – складаў 4401 чалавек. Папаўненне яго павінна было ажыццяўляцца з Пецябургскага, Слонімскага (181 чалавек) і Менскага (2488) намесніцтва. Такім чынам, дадаткова з тэрыторыі Беларусі збіралася 2669 рэкрутаў³¹. Усяго ў палявыя войскі планавалася набраць 85 683 рэкрута, з іх з Беларусі – 7861 чалавек альбо 9,2% ад агульнай колькасці.

Акрамя таго, у памежныя і ўнутраныя гарнізонныя батальёны планавалася набраць 24 373 рэкрута, з іх з намесніцтваў Беларусі – 8207 чал. ці 33,7%³². Беларускія рэкруты павінны былі паступаць на ўкамлектаванне Пецябургскага (2637 чал. з Віленскага намесніцтва), Выбаргскага (1182 з Віленскага і 1751 са Слонімскага), Рэвельскага (642 са Слонімскага), Наўгародскага (794 з Менскага) і Беларускага дэпартаменту (601 з Магілёўскага і 600 з Полацкага)³³. Яшчэ планавалася набраць 196 беларускіх рэкрутаў у губернскае роты і ў Рэвельскую каманду (з Магілёўскага намесніцтва – 100, з Полацкага – 34, з Менскага – 50, і са Слонімскага – 12 чал.)³⁴. Такім чынам, усяго з 5 губерняў Беларусі ў 1796 г. планавалася набраць 16 264 рэкрута з 115 936, што складала б 14,02% (!) ад агульнай колькасці. Здзяйсненню гэтага плана перашкодзіла раптоўная смерць Кацярыны II.

Павел I (1796 – 1801 г.) пасля ўзыходу на трон асудзіў палітыку сваёй маці і абвясціў мірныя прынцыпы ўласнай палітыкі. Ён адмовіўся выконваць абяцанкі Кацярыны II наконт далучэння да сілаў кааліцыі, якая ваявала супраць Францыі. Павел I вывеў расейскую эскадру з Ла-Манша, дзе яна дзейнічала сумесна з англічанамі; адклікаў корпус Валерыяна Зубава, накіраваны раней для ўдзелу ў кам-

²⁹ Тамсама. С. 167. Приложение № 74; ПСЗ – I. Т. XXIII. № 17507.

³⁰ СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. С. 261-262. Приложение № 87.

³¹ Тамсама. С. 264-265, 267. Приложение № 87.

³² Тамсама. С. 267-268. Приложение № 87.

³³ Тамсама.

³⁴ Тамсама. С. 269-270. Приложение № 87.

паніі супраць Персіі; запэўніў туркаў у сваіх мірных намерах, і адмяніў рэкруцкі набор 1796 г. Гэта, сапраўды быў яўны разрыў са знешняй палітыкай маці³⁵.

Нягледзячы на адмену набору 1796 г., да 5 верасня 1797 г. па імперыі было сабрана да 13 448 рэкрутаў³⁶, якія залічваліся пастаўшчыкам пры наступных наборах. З іх 1098 рэкрутаў былі пастаўлены Магілёўскім (746) і Полацкім (352) намесніцтвам³⁷, паколькі яшчэ ўказам ад 16 красавіка 1796 г. было дазволена прыдатных да службы рэкрутаў з беларускіх губерняў “принимать в зачет будущих наборов во всякое время”³⁸.

1 верасня 1797 г. Паўлам I быў абвешчаны чарговы 70-ы рэкруцкі набор. Яго прычына тлумачылася наступным чынам: “Нашед при вступлении нашем на престол сухопутные и морские войска наши в некомплекте, употребили мы все способы к уменьшению недостающего числа; но недостаток сей таков, что требует на сей раз собрать со всего государства с 500 душ по 3 рекрута”. Набор прадпісвалася правесці згодна з “Генеральным учреждением” і “особо повеленного <...> для сохранения людей распорядения”. У далейшым камплектаванні войскаў абяцалася праводзіць “по мере только одной обыкновенной убыли людей, каковая произойти может ежегодно отставкою и смертью оных”. Набор загладалася правесці з 1 лістапада 1797 г. да 1 студзеня 1798 г.³⁹

У той самы дзень імянным указам генерал-пракурору “О приёме рекрут в уездных городах”⁴⁰ дазвалялася набор праводзіць не ў дакладна вызначаных гарадах, а ва ўсіх павятовых цэнтрах. Пасля заканчэння тэрміну набору недаімачных рэкрутаў дазвалялася прымаць толькі ў губернскіх гарадах.

Згодна “рописанию”, якое было складзена ў 1797 г. Ваеннай калегіяй, да набору было прызначана звыш некамплекта 3801 чалавек. Але гэты “рэзерв” фактычна пакрываўся за кошт “зачетных квитаний”⁴¹. Усяго па імперыі планавалася сабраць 86 300 чалавек. Па разліковым дадзеным, з губерняў Беларусі планавалася сабраць 10 129 рэкрутаў (3805 – з Беларускай, 2187 – з Менскай, і 4137 – з Літоўскай губ.). Але паколькі рэкруты з губерняў Беларусі прымаліся на працягу 1796 і 1797 г. (у залік будучых набораў), то рэальна сабраная колькасць была значна меншай.

Пра тое, якім чынам планавалася раскладка, сведчыць прыклад Беларускай губ. У адносінах да рэкруцкай павіннасці ўсіх жыхароў губерні можна было падзяліць на тры катэгорыі: вызвалены ад рэкруцтва (дваранства, шляхты); тых, хто ўносіў грашовы эквівалент (купецтва, жыды); тых, хто ставіў “натурою” (сяляне, мяшчане-хрысціяне). Так, па 3-й рэв’іі ў Беларускай губ. лічылася 1240 купцоў-

³⁵ Гл.: Рэгсдейл Х. Просвещенный абсолютизм и внешняя политика России в 1762-1815 г. // Отечественная история. 2001. № 3. С. 11.

³⁶ ПСЗ – I. 1830. Т. XXIV. № 18214.

³⁷ НГАБ у Менску. Ф. 3219, воп. 1, адз. 343, арк. 107-107 адв., 110 адв.

³⁸ ПСЗ – I. Т. XXIII. № 17454.

³⁹ СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. С. 167. Приложение №75; ПСЗ – I. Т. XXIV. № 18125.

⁴⁰ ПСЗ – I. Т. XXIV. № 18125. Указ ад 23 кастрычніка 1797 г.

хрысціян. Па ўказу ад 3 мая 1783 г. яны плацілі па 500 руб. за кожнага рэкрута. Агульная колькасць жыдоў у губерні дасягала 17183 душ (купцоў – 607, мяшчанаў – 16576). Па ўказу ад 7 верасня 1794 г. мяшчане-жыды плацілі нароўні зкупцамі па 500руб. за рэкрута. Такім чынам, агульная колькасць купцоў, купцоў-жыдоў імяшчанаў-жыдоў склала 18 423 душы, із іх належала сабраць па 500 руб. за рэкрута, і за кожнага застаўшагася чалавека – па 3 руб. Усяго належала сабраць 55 269 руб.⁴²

Мяшчанаў-хрысціянаў у Беларускай губ. было 16 263 душы, і 617 977 душ сялянаў (казенных – 48 485, памешчыцкіх – 532 904, духоўных – 23 780, езуіцкіх – 12 808). Таму з 634 240душ было падлічана сабраць 3805 рекрутаў і 157 руб. 68 кап. за 73 душы (па 2 руб. 16 кап.)⁴³. Рэальна, з улікам пастаўкі 1098 рэкрутаў у лік будучых набораў, збору належала толькі 2707 чал. і 55 426 руб. 68 кап.⁴⁴

Пры Паўле I правядзенне рэкруцкіх набораў было ўпарадкавана і злоўжыванні ў гэтай галіне зьяліся да мінімуму. Але вельмі часта ў губерняхне ўдавалася своечасова закончыць набор і выставіць разліковую колькасць рэкрутаў. У выніку павялічваліся нядоімкі. Таму было вырашана ўзмацніць адказнасць службовых асобаў за правядзенне набораў. З 15 красавіка 1797 г. грамадзянскія губернатary сталі адказваць “за не доставление определенной суммы” (нядоімкі) *сваймі маёнткамі*. Павел I пагражаў секвестрам. А ўказах ад 18 ліпеня 1797 г., у кожным выпадку, “где откроется каковая-либо медленность” спагнанне абяцалася перекласці “в полной сумме на присутствующих губернских правлений”. Яны ж маглі трапіць пад суд⁴⁵. У далейшым гэтыя ўмовы пацвярджаліся сенатскімі указамі. Так, 17 і 31 сакавіка 1798 г. усім грамадзянскім губернатарам і губернскім праўленням прадпісвалася, каб яны “о взыскании остающихся в недоимке как рекрут, так и складочных денег, приложили всемерное старание, и Государственное дело сие привели, как наискорее по важности одного к окончанию, под опасением неминуемого взыскания с виновных, не только за упущение сего, но и за медленность в исполнении повеленного”. Для пацвярджэння указаў пасылаліся нарочныя. Кантроль за зборам рэкрутаў быў ускладнены на генерал-пракурора Аляксандра Беклешова, які 30 верасня 1799 г. патрабаваў ад грамадзянскіх губернатараў звестак аб наяўнасці недаімачных рэкрутаў, і па якіх наборах⁴⁶.

Наглядзячы на ўсе гэтыя указы, да 7 студзеня 1799 г. нядоімка па набору 1797 г. па Менскай губ. склала 344 руб. 41,5 кап., а па набору 1798 г. – 290 руб. Таму 31 сакавіка 1799 г. Сенат прадпісаў менскаму грамадзянскаму губернатару Захару Карнееву неадкладна спагнаць нядоімкі, якія лічыліся на губерні⁴⁷.

⁴¹ Гл.: ПСЗ – I. Т. XXIV. №18214. Сенацкі указ ад 22 кастрычніка 1797 г. “О распределении рекрут в армейские дивизии”.

⁴² НГАБ у Менску. Ф. 3219, воп. 1, адз. 343, арк. 107.

⁴³ Тамсама.

⁴⁴ Тамсама. Арк. 107-107 адв., 110 адв.

⁴⁵ НГАБ у Менску. Ф. 295, воп. 1, адз. 6, арк. 86.

⁴⁶ Тамсама. Арк. 273-273 адв.

⁴⁷ Тамсама. Арк. 86.

Уцягванне Расеі ў вайну супраць Францыі ў складзе 2-й кааліцыі (1798 – 1802 г.) патрабавала істотнага папаўнення арміі. Таму 31 жніўня 1798 г. быў абвешчаны 71-й набор⁴⁸. Ён праводзіўся па норме 1 рэкрут з 500 душ. Згодна разліковых дадзеных⁴⁹ агульны збор з губерняў Беларусі павінен быў скласці 3301 чалавек (з Беларускай губ. – 1283, Менскай – 729, Літоўскай – 1289), і за 844 чалавекі належала сабраць грошы. Усяго па імперыі планавалася сабраць 31 994 рэкрута.

А менш чым праз год у ліпені 1799 г.⁵⁰ быў абвешчаны 72-й набор. Ён праводзіўся з разліку 1 рэкрут з 350 душ. Усяго па імперыі планавалася сабраць 45 623 чалавекі, у тым ліку па трох губернях Беларусі – 4845 рэкрутаў (з Беларускай губ. – 1833, з Менскай – 1042, з Літоўскай – 1970)⁵¹. Што тычыцца размеркавання навабранцаў з Беларусі, то яны ішлі на папаўненне аддаленых інспекцый. У прыватнасці, рэкруты Літоўскай, Беларускай і Менскай губерняў у 1799 г. ішлі на папаўненне войскаў адпаведна Каўказскай, Фінляндскай і Сібірскай інспекцый⁵².

Набор 1799 г. на тэрыторыі Беларусі прайшоў бездаімачна⁵³. Так, па Менскай губ. агульны збор з 364 700 душ “мещан и разного звания поселян” склаў усё тых ж 1042 рэкрута⁵⁴. Аднак складачныя грошы (за 284 душы ў казну належала 292 руб. 11 кап.) да 10 лістапада 1800 г. не былі спагнаны з-за блытаніны, якая ўзнікла ў час прылічэння і адлічэння душ у розных паветах. Так, пры праверцы аказалася, што па Менскаму павету ў абкладзе знаходзілася 36247 душ. Затым было прылічана 3636 (з Вілейскага павета – 568, Ігуменскага – 1338, Бабруйскага – 1227, Рэчыцкага – 503) і адлічана 664 душы (у Вілейскі павет – 110, у Ігуменскі – 78, у Барысаўскі – 455, у Слуцкі – 21). Пасля ўсіх гэтых аперацый стала 39 219 душ, і ад пастаўкі заставалася 19 душ – за якіх неабходна было ўзяць у казну 19 руб. 54 коп. (па 1 руб. 2 6/7 кап.). Таму 10 лістапада менская казенная палата прадпісала павятовыму казначэю спагнаць гэтую суму⁵⁵.

Увогуле, пры Паўле I рэкруцкія наборы з губерній Беларусі праходзілі практычна бездаімачна, што было адзначана ў сенацкім указе ад 20 снежня 1801 г. “О немедленном взыскании складочных рекрутских денег”. Сярод 10 губерняў, якія цалкам разлічыліся з рэкруцкімі наборамі за мінулыя гады, былі Беларуска, Менская і Літоўская губ.⁵⁶.

Пасля выхату Расеі са складу 2-й антыфранцузскай кааліцыі (1800 г.) і змены знешнепалітычнага курса Павел I адмовіўся ад правядзення рэкруцкага набору,

⁴⁸ ПСЗ – I. 1830. Т. XXV. № 19646.

⁴⁹ СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. С. 272-317. Приложение №88.

⁵⁰ ПСЗ – I. Т. XXV. № 19045. П.: Сенацкі указ ад 8 жніўня на імя менскага грамадзянскага губернатара Карнеева. – НГАБ у Менску. Ф. 295, воп. 1, адз. 6, арк. 215-216.

⁵¹ СВМ. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. С. 272-317. Приложение №88.

⁵² Тамсама; М.И. Кутузов. Сборник документов. Москва, 1950. Т. 1. С. 511.

⁵³ НГАБ у Менску. Ф. 320, воп. 3, адз. 3, арк. 24.

⁵⁴ Тамсама.

⁵⁵ Тамсама. Арк. 24 зв.

⁵⁶ ПСЗ – I. 1830. Т. XXVI. № 20085. С. 868.

Табл. 1. Колькасць рэкрутаў з тэрыторыі Беларусі ў 1794 - 1801 г.*

KAMUNIKA.T.Org

*Крыніцы: Столетие Военного министерства. 1802-1902. Т. 4. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 1. Санкт-Петербург, 1902. С. 3, 261-317. Приложения №1, 87, 88; НГАБ у Менску. Ф. 320, воп. 3, адз. 3, арк. 24; Ф. 3219, воп. 1, адз. 347, арк. 107-107 адв., 110 адв.

** У 1800 і 1801 г. набору не праводзілася. (Курсівам вызначаны разлік; тлустым - фактычнае выкананне).

1800 г. 11 сакавіка 1801 г. імператар быў забіты, і таму набор 1799 г. стаў апошнім пры яго жыцці.

Такім чынам, увядзенне на тэрыторыі Беларусі рэкруцкай павіннасці ажыццяўлялася ў 2 этапы. У 1794 г. павіннасць была распаўсюджана спачатку на “беларускія” (Полацкую і Віцебскую) і Менскую губ.; а ў 1796 г. пасля канчатковага падзелу Рэчы Паспалітай – на Віленскую і Слоніmsкую губ. Рэкруцкія наборы на тэрыторыі Беларусі праходзілі практычна бездаімачна. Агульная колькасць рэкрутаў, сабраных у канцы 18 ст. з губерняў Беларусі склала 31688 (з улiкам Ізяслаўскай і Брацлаўскай губ. у 1794 г.), ці каля 10,8% ад агульнай колькасці (гл. Табл. 1). Гэта сведчыла пра тое, што асноўны цяжар рэкруцкай павіннасці царызм паступова пераклаў з вялікарасейскіх губерняў на новадалучаныя тэрыторыі.

Андрэй Лукашэвіч

Канд. гіст. навук,
дацэнт кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу БДУ

Асноўны напрамак даследаванняў:

Ваенная і палітычная гісторыя Беларусі і Расеі канца 18 – пачатку 20 ст.

Тэл. пр. (017) 227 – 63 – 71;

E-mail: andrejluk@mail.ru